

ВІСНИК

№ 1/2002

Національний банк України

Вибір
зроблено.
Час пішов

Голова Колегія: СВІШЧІЙМ (голова)
 ВОРОНОВА О.В.
 МАДАЄТ
 БАЛЕНКО
 ПЕШКО
 ТРЕБІНЬКИЙ
 ГРИШКО
 ЛОМБОВСЬКИЙ Марек
 ШАРОНОВ А.М.
 КАНДИДА О.М.
 КИРІЄВ О.І.
 КРАВЦІВ В.М.
 КРОТОК В.Л.
 ЛИСИЦЬКИЙ В.І.
 МАТВІЄНКО В.П.
 МОГОЗ А.М.
 ОСАДЕЦЬ С.О.
 ПАСІЧНИК В.В.
 ПАТРИКАЦЬ Л.М.
 ПРАВЕВСЬКИЙ К.Є.
 САВІЛКА М.І.
 САВЧЕНКО А.С.
 СМОВЖЕНКО Т.С.
 СМОЛІЯ В.
 СОЛІСЬ Я.Ф.
 СОРОКІН О.М.
 СТЕПАНЕНКО А.І.
 ФЕЛОСОВ В.М.
 ЧЕРНИК П.
 ШАПОВАЛОВ А.В.
 ШАРОВ О.М.
 ЮЩЕНКО В.А.

Номер підготовлено редакцією періодичних видань НБУ
 Головний редактор ПАТРИКАЦЬ Л.М.
 Заступник головного редактора КРОХМАЛЮК Д.І.
 Відділ монетарної політики та банківського нагляду Редактор відділу ПАПУША А.В.
 Відділ бухгалтерського обліку, розрахунків та інформаційно-програмного забезпечення Редактор відділу КОМПАНІЄЦЬ С.О.
 Відділ валютного регулювання та міжнародних банківських зв'язків Редактор відділу БАКУН О.В.
 Відділ економіки законодавчого забезпечення та монетарних банків Редактор відділу ВІЙОНСЬКОВСЬКИЙ М.І.
 Відділ економіки та банківського нагляду Редактор відділу КОЗИЦЬКА С.Г.
 Спеціальний редактор КУХАРЧУК М.В.
 Відділ реклами і розповсюдження Редактор відділу ФЕСЕНКО Н.М.
 Директор КОМЕНКО Ф.М. КОЗИЦЬКА С.Г.
 Коректор СІЛБЕРСТОВА А.І. ГОРЕАНЬ Н.В.
 Оператор ЛІТВИНОВА Н.В.
 Фотограф РЕБЕЦЬКОГО В.С. ХМАРИ В.П.
 Черговий редактор ПАПУША А.В.
 Друга сторінка обкладинки: фото ГОЛЯК Т.І.
 Четверта сторінка обкладинки: дизайн собору святої Софії в Києві. Фото КРИВЕНКА В.Н.

Адреса редакції:
 просп. Науки, 7, Київ-028, 03028, Україна
 тел./факс: (044) 264-96-25
 тел.: (044) 267-39-44
 E-mail: litvinova@bank.gov.ua
 Журнал зареєстровано Держкомвидавом України 03.06.1994 р. свідоцтво КВ № 691
 Журнал рекомендовано до друку Вищою радою Київського національного економічного університету
 Публікації в журналі Вищою атестаційною комісією України визнано фаховими
 Перепечатаний індекс "Вісника НБУ" та додатка "Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності" 74132
 Дизайн
 Редакція періодичних видань НБУ
 Надруковано з готового оригінал-макета Інженерно-технічним центром НБУ
 Формат 60 x 90 / 8. Друк офсетний.
 Формат арк. 9.0. Умовн. друк. арк. 9.0. Обл.-вид. арк. 10
 Ця сторінка передруку матеріалів, опублікованих у журналі, послідує на "Вісник Національного банку України" обов'язково. Редакція може публікувати матеріали в порядку обговорення, не поділяючи думку автора. Відповідальність за точність викладених фактів несе автор, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавець.

© Вісник Національного банку України, 2002

Вісник

5 / 2002

Національного банку України

Щомісячний науково-практичний журнал Національного банку України
 Видається з березня 1995 року № 5 (75) • Травень 2002

ЗМІСТ

Номер підписаний
 періодичних видань

БАНКИ УКРАЇНИ	
О. Толстой	На перехресті суперечностей..... 2
О.Сугоняко	Деякі актуальні питання розвитку банківської системи України в 2001 році 3
Д.Гриджук	Співвідношення банківського ризику та засобів забезпечення банківських зобов'язань 7
О.Барановський	Боротьба з "відмиванням" грошей у банківському секторі економіки 10
	Зміни і доповнення до Державного реєстру банків та переліку операцій, на здійснення яких банки отримали банківську ліцензію та дозвіл Національного банку України на здійснення операцій, внесені за період із 1 березня по 1 квітня 2002 р. 15
	Банки, вилучені з Державного реєстру банків у березні 2002 р. 16
Ю.Потійко	Особливості формування і розрахунку капіталу українських банків 17
	Динаміка фінансового стану банків України на 1 квітня 2002 року 20
Ю.Качасв	Інвестиційна привабливість міст як фактор інвестиційної діяльності банків України 22
ФІНАНСОВИЙ РИНОК	
	Заощадження населення: економічна сутність і значення 26
	Основні монетарні параметри грошово-кредитного ринку України у березні 2002 року 28
В.Гончаренко	Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків 29
Т.Смвженко	Основні мотиви та чинники формування заощаджень домогосподарствами 32
ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА	
І.Патрикац	Свято українського підручника 34
ВАЛЮТНИЙ РИНОК	
О.Шнипко	Курсова політика як інструмент впливу на конкурентоспроможність економіки 36
	Офіційний курс гривні щодо іноземних валют, який встановлюється Національним банком України щоденно (за березень 2002 року) 40
	Офіційний курс гривні щодо іноземних валют, який встановлюється Національним банком України один раз на місяць (за березень 2002 року) 42
НОВІ КНИГИ	
В.Бодров, В.Мартиненко	Взаємозв'язок банків і підприємств 42
Н.Ушакова	Рациональне поєднання теорії і практики 43
ФОНДОВИЙ РИНОК	
	Ринок державних цінних паперів України у березні 2002 року 44
В.Тісовий	Викуп акціонерним товариством власних акцій 45
БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ	
М.Скорик, О.Герасимова	Функціонування кредитної установи в Національній системі масових електронних платежів: досвід Укесбанку 47
МАКРОЕКОНОМІКА	
А.Скрипник, С.Литвиненко	Оптимізація податкових ставок та їх вплив на детінізацію економіки 52
С.Кульпінський	Зовнішні чинники впливу на експорт в Україні 59
ВІТАСМО!	
	Церковні нагороди керівникам НБУ 63
	День народження мрії 64
НУМІЗМАТИКА І БОНІСТИКА	
	Про введення в обіг ювілейної монети "Микола Лисенко" 64
ЮРИДИЧНА КОНСУЛЬТАЦІЯ	
	Вексельний обіг і деякі питання регулювання банківської діяльності: практичні правові аспекти 65
ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
Г.Карчева	Розвиток інформаційного забезпечення банківського нагляду НБУ 68
АНОТАЦІЇ 72	

Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків

Гончаренко В.В. Економічна природа неприбуткової діяльності кредитних спілок та кооперативних банків // Вісник НБУ. — 2002. — № 4. — С. 7-10.

Україні відновилася діяльність кредитних спілок, не припинялися дискусії стосовно їх економічної природи, передусім — щодо належності до неприбуткових організацій¹. Це актуальне питання залишилося недостатньо розкритим й у Законі "Про кредитні спілки" (прийнятий 20 грудня 2001 р.). У статті наведено аргументи на користь неприбуткової економічної природи кредитних спілок та кооперативних банків, що й має визначати їх роль та місце у кредитно-фінансовій системі країни.

Зрозуміти природу неприбутковості діяльності кредитних спілок і кооперативних банків у сучасних умовах і просто, і водночас складно. Просто тому, що ці організації не ставлять собі за мету отримання прибутку, а складно тому, що отримують його (шоправда, лише формально, про що піде мова далі). Фінансово-економічний механізм, який є основою діяльності кредитних спілок та кооперативних банків, — специфічний, він принципово відрізняється від засад діяльності інших фінансових установ і дає підстави вважати ці організації неприбутковими. Однак розуміння цього в Україні ускладнюється двома факторами: історичним (протягом сімдесяти років у економічній системі держави просто не було справжніх кооперативів²) і термінологічним (ще із часів так званої перебудови у нас часто ототожнюють такі поняття як "дохід" і "прибуток"). Ще великий філософ Декарт зауважував: "Чітко висловлюйтеся, і світ уникне більшості непорозумінь". Тож спочатку доцільно визначитися щодо термінів.

Для кращого розуміння сутності неприбуткової діяльності кредитних спілок і кооперативних банків (вони за своєю економічною природою є фінансово-кредитними кооперативами) розглянемо детальніше основні її ознаки, наведені в таблиці 1.

1. Неприбуткова діяльність — це не збиткова діяльність. Ця, на перший

погляд, парадоксальна теза є відповіддю на запитання, що майже завжди виникає стосовно неприбутковості діяльності кооперативних установ: "Як може існувати організація, не

користаний для компенсації збитків, що виникатимуть у майбутньому.

3. Неприбуткова діяльність — це не підприємницька діяльність. Будь-яка підприємницька діяльність має на меті

Таблиця 1. Термінологічна концепція неприбуткової природи діяльності кредитних спілок і кооперативних банків	
Неприбуткова діяльність — це не:	Неприбуткова діяльність — це:
збиткова діяльність	надання послуг за собівартістю
безприбуткова діяльність	надання послуг власникам
підприємницька діяльність	здійснення клієнтами функцій управління та контролю

отримуючи прибутку для відшкодування своїх витрат?" Таке запитання виникає через звичайну плутанину в поняттях "дохід" і "прибуток". Перше — це кошти, які отримує організація від своєї діяльності, а друге — перевищення суми доходів організації над її витратами. Отже, джерелом відшкодування витрат будь-якої організації є не прибуток, а дохід. Організація, що його отримує, може не мати прибутку. Проте вона може не мати й збитків. Неприбутковість — це не збитковість. Одержуючи дохід, але не маючи ні прибутків, ні збитків, організація є неприбутковою, незбитковою і самодостатньою (самоокупною).

2. Неприбуткова діяльність — це не безприбуткова діяльність. У ринкових умовах неможливо встановити ціну, яка б точно покривала собівартість послуг. Тож у певні періоди може виникати невідповідність між фактично отриманим доходом і понесеними витратами, що призводить до утворення прибутку або збитку. Тому неприбуткова діяльність не є безприбутковою, проте виникнення прибутку не є її метою. Крім того, отриманий в одному періоді прибуток може бути ви-

отримання максимального прибутку та його розподіл між власниками вкладеного капіталу. Іншими словами, метою підприємницької діяльності є отримання винагороди за вкладений в організацію бізнесу капітал. Зробимо наголос на принципово важливому методологічному аспекті — **прибуток отримується із клієнтів, а розподіляється між власниками.** Оскільки він є похідною від доходу, а дохід отримується не від власників, а із зовнішнього середовища, то цілком обґрунтованим і логічним є оподаткування результатів підприємницької діяльності як форми привласнення коштів одних суб'єктів іншими. Зовсім інша справа — неприбуткова господарська діяльність, яка провадиться не для отримання прибутку, а, як правило, для одержання принципово іншого соціального ефекту (скорочення витрат, самозабезпечення послугами, здійснення соціальних програм). Тому застосований в українському податковому законодавстві підхід, згідно з яким будь-яка господарська діяльність ототожнюється з підприємницькою, є не зовсім коректним. Кожна підприємницька

¹ Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. — К.: Наукова думка, 1997. — 240 с.

² Гончаренко В.В. Неприбуткова природа кооперативних форм господарювання // Регіональні перспективи. — 1999. — № 4. — С. 7-10.

діяльність є господарською, але не кожна господарська діяльність є підприємницькою.

4. Неприбуткова діяльність — це надання послуг за собівартістю. Господарювання на засадах неприбутковості є головною метою і основною ознакою специфічних неприбуткових організацій — кооперативів. Ця маловідома в Україні організаційно-правова форма господарювання доволі поширена у світі: на планеті понад 800 млн. людей — члени кооперативів, які надають послуги за їх собівартістю. Така, на перший погляд, абсурдна діяльність відіграє надзвичайно важливу роль в умовах ринкової економіки і є унікальною з методологічної точки зору. Господарювання, що не приносить прибутку, можна вважати абсурдним лише тоді, коли йдеться про підприємництво у класичному розумінні цього поняття. Якщо ж господарська діяльність провадиться з метою *самозабезпечення людей необхідними послугами чи товарами*, то принцип обслуговування за собівартістю є найлогічнішим (згадаймо, наприклад, житлові кооперативи). Отже, кінцевою метою неприбуткової кооперативної діяльності є не прибуток від наданих послуг, а самі послуги, що надаються членам кооперативу.

5. Неприбуткова діяльність — це надання послуг власникам. Будь-який кооператив створюється та діє з метою забезпечення своїх членів необхідними послугами. Члени організації є її *рівноправними власниками і користувачами (клієнтами)* водночас. Вони фінансують діяльність свого кооперативу та користуються його послугами; формують пайовий капітал, необхідний для здійснення неприбуткової господарської діяльності та оплачують отримані від кооперативу послуги. Варто наголосити на особливості (із точки зору методології) природі пайв у кооперативі. Вони вносяться не задля отримання прибутку (дивідендів), а з метою забезпечення функціонування організації, тобто — для створення можливості користуватися її послугами. Як правило, всі члени кооперативу мають однакову або пропорційну обсягам користування послугами кількість пайв.

У багатьох країнах обсяг коштів, що нараховуються на пай, обмежується законом. Як бачимо, тождність власників і клієнтів кооперативу, а також цілеспрямованість господарської діяльності цієї організації, що провадиться здебільшого для надання послуг її власникам, принципово

відрізняє кооператив від різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності.

6. Неприбуткова діяльність — це здійснення клієнтами функцій управління та контролю. Управління будь-якою формою підприємницької діяльності здійснюється власниками, які визначають основні напрями та методи ведення бізнесу. Причому власників бізнесу здебільшого цікавлять не потреби клієнтів, а прибуток. Отож, якщо власники капіталу дійдуть висновку, що одержуваний ними прибуток замалий, вони можуть підвищити ціни, переорієнтуватися на інший вид діяльності чи перенести її в інше місце, — незважаючи на те, що споживачі можуть постраждати або її зовсім втратити можливість задовольняти ті чи інші свої потреби. Прикро, але такі закони бізнесу, продиктовані метою підприємницької діяльності — максимізацією прибутку. Однак у разі виникнення подібної ситуації споживачі можуть об'єднатися, сформувавши за рахунок власних внесків початковий капітал і створити господарську організацію, яка змогла б забезпечувати їх нагальні потреби на неприбуткових засадах. У такій організації вони стають не лише клієнтами, а й повноправними власниками — тобто членами справжнього кооперативу. Зазначені організації, як правило, відкриті для нових членів, мають демократичну структуру та систему управління (один член — один голос) і виникають у сферах чи місцевостях, де підприємці не хочуть вести бізнес або ведуть його на умовах, що не влаштовують споживачів.

Звершуючи розгляд основних теоретичних засад неприбуткової діяльності кооперативних організацій, якими є кредитні спілки та кооперативні банки, ще раз акцентуємо увагу на найгострішому питанні: чи правомірно вважати прибутком суму перевищення доходів кооперативу над його витратами?

Якби йшлося про підприємницьку діяльність, то таке перевищення безумовно було б прибутком. Що ж до неприбуткової кооперативної діяльності, то кошти, які надходять у вигляді плати за послуги і перевищують їх собівартість, вважати прибутком у традиційному розумінні слова некоректно, адже кооператив отримує ці гроші в результаті обслуговування своїх членів, які є його власниками. Тому правомірність ототожнення зазначених коштів із доходом у класичному розумінні є сумнівною. Доходом можна вважати лише кошти, от-

римані від третіх осіб (клієнтів, мешканців тощо), але не від власників. За економічною природою кошти, що надходять від членів кооперативу за користування його послугами, ближчі до членських внесків або цільового фінансування. Адже члени кооперативу добровільно, за взаємною згодою запроваджують механізм фінансування його діяльності, самостійно визначають цінову політику. Якщо встановлені ціни не покривають собівартості діяльності організації, її члени будуть змушені самостійно компенсувати збитки шляхом сплати додаткових внесків (якщо для цього не вистачатиме сформованих резервів). Як відомо, кооператив веде аналітичний облік не лише внесків, а й сплачених кожним членом коштів за користування послугами. По закінченні фінансового року після визначення фактичної собівартості діяльності сума перевищення доходів кооперативу над його витратами (що суму щодо кооперативу доцільно називати не прибутком, а фінансовим результатом) за спільним рішенням членів організації розподіляється особливим чином. Частину зазначених коштів повертають членам кооперативу (це так звані кооперативні виплати), що по суті є поверненням частини плати за користування послугами, яка перевищила їх собівартість. Інша частина спрямовується на поповнення резервів кооперативу, обсяг якого встановлюється законодавством чи статутом організації, і лише частка фінансового результату (як правило, обмежена законодавством) використовується для "нараховання на пай" (вживаємо цей термін, щоб наголосити на відмінності природи коштів, про які йдеться, від дивідендів у процесі підприємницької діяльності). Частка фінансового результату кооперативу, що має бути спрямована за кожним із зазначених напрямів, залежить від законодавства та фінансової політики організації (необхідності формування резервів, збільшення пайового капіталу тощо). Отже, кооперативи фактично не отримують і не розподіляють прибуток. Тому в більшості країн світу вони мають статус неприбуткових (non-profit) організацій і звільнюються від сплати не лише податку на прибуток, а й багатьох інших податків, зборів та платежів.

Очевидно, читачів банківського журналу більше цікавлять специфічні особливості такої неприбуткової установи як кооперативний банк. Розглянемо їх окремо.

Кооперативний банк — це передусім *банк*. За функціями, методами і технологіями діяльності він майже не відрізняється від інших банківських установ. Але цей банк, на відміну від комерційного, провадить не підприємницьку (прибуткову), а кооперативну (неприбуткову) діяльність. Для

фінансові системи³, які перебувають у власності споживачів і задовольняють їх потреби у найрізноманітніших фінансових послугах не гірше, ніж це роблять комерційні банки. Наприклад, у Канаді членами кредитних спілок є близько 30%, а у США — майже 50% економічно активного на-

ки⁴, нині є дуже важливою для успіху здійснюваних системних перетворень справою і не суперечить ідеї створення земельного банку, яка зараз активно обговорюється. Як свідчить досвід багатьох країн світу, система кооперативних банків не лише не стане альтернативою державному земельному банку, а й сприятиме

Таблиця 2. Основні відмінності кооперативних та комерційних банків

зручності основні відмінності між кооперативними та комерційними банками нами систематизовано і відображено в таблиці (див. таблицю 2).

У більшості країн світу кооперативні банки виникали для обслуговування сфер чи клієнтів, які через підвищені ризики, свої незначний розмір (малі та середні сільськогосподарські товаровиробники, дрібні підприємці, домашні господарства) або територіальну віддаленість залишалися поза сферою інтересів комерційних банків. Представники значених груп об'єднувалися і створювали власні кооперативні фінансові установи (кредитні спілки та кооперативні банки) для самозабезпечення фінансовими послугами. Деякі держави активно підтримували цей процес, не лише створюючи сприятливі законодавчі та податкові умови, а й фінансово підтримуючи прогресивну форму самопомогли населення. За понад сторічну історію розвитку кредитної кооперації у багатьох країнах світу створено потужні, багаторівневі, розгалужені кооперативні кредитно-

селення. У Франції система кооперативних банків *Credit Agricole* обслуговує дві третини французького аграрного сектору. Її активи перевищують 300 мільярдів доларів США. Нідерландська система кооперативних банків *Rabobank*, охопивши майже 40% ринку депозитних вкладів, на 90% забезпечує потреби аграрного сектору країни у кредитних ресурсах.

Наведені приклади переконливо свідчать про важливість та перспективність відродження у кредитно-банківській системі України неприбуткових кооперативних фінансових установ. А банкрутство комерційного банку "Україна" та земельна реформа надзвичайно актуалізували процес створення аграрних кооперативних банків. Формування кооперативної системи фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектору, основними елементами якої стали б кредитні спілки, обласні й національні кооперативні бан-

ію успішному функціонуванню, особливо у роботі з дрібними господарствами. Державна підтримка зусиль щодо формування системи аграрного кооперативного кредиту у формі передачі частини приміщень та маїна банку "Україна", забезпечення державою частини статутного капіталу обласних та національного кооперативних банків із подальшим (протягом 5–10 років) викупом державної частки сільгоспвиробниками може значно прискорити процес відродження неприбуткових кооперативних установ у фінансово-кредитній системі України, сприятиме успіху структурних реформ не лише в аграрному, а й у банківському секторах.

Владислав Гончаренко,

доцент кафедри міжнародної економіки Полтавського кооперативного інституту, заступник голови правління Національної асоціації кредитних спілок України. Кандидат економічних наук.

³ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогли сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). — К.: Глобус, 1998. — 330 с.

⁴ Гончаренко В.В. Проблеми та методологічні засади відродження кооперативних банків у кредитно-банківській системі України // Науковий вісник Волинського державного університету. Економічні науки. — 2001. — № 4. — С. 208–211.